

Ewa Jarosz, Marcin Gierczyk

Uniwersytet Śląski

*Photovoice** w badaniach i działaniach społecznych

Photovoice in social research and activities

ABSTRACT: The Photovoice method gains increasing attention from researchers worldwide. It is a helpful method in study of communities, collectives and individuals. The creation of photographs and their interpretation is given to the subjects – whether members of a specific group or class increasing participation and social awareness of researched people, who become more involved in the researcher process. Apart from delivering information about subjective worldviews, the Photovoice method is above all else seen as a catalyst among social groups that suffer from unfortunate situations, stemming from exclusion and discrimination. This is a method relating to participatory studies used to recognize, analyze, and emancipate individuals and groups from their relationship with different health, social, and cultural issues or from problems related to discrimination or exclusion (specifically relating to land and ownership). More importantly, this is also a persuasive method meant to help resolve social problems and impact political decisions. Despite its growing worldwide prominence, the Photovoice method is poorly known in Poland, and seemingly completely foreign to pedagogues. The author of this article seeks to illustrate the Photovoice method with intention to make it more popular amongst Polish pedagogues.

KEYWORDS: Photovoice, participatory action research, local involvement, children as researchers.

STRESZCZENIE: Metoda *Photovoice* cieszy się coraz większym zainteresowaniem badaczy na całym świecie. Z powodzeniem wykorzystywana jest jako sposób badania społeczności i wspólnot oraz grup społecznych i jednostek. Ze względu na specyfikę badania polegającą na samodzielnym tworzeniu fotografii i ich

* W polskiej literaturze w stosunku do terminu *Photovoice* pojawia się przedstawiony przez socjologów odpowiednik „fotografia uczestnicząca”. Naszym zdaniem nie do końca jest on trafny i dlatego proponujemy posługiwanie się oryginalnym terminem *Photovoice* (tłumaczenie dosłowne „głos fotografii”).

interpretacji przez uczestników – członków grup i wspólnot, metoda jest zaliczana do badań partycypacyjnych wzmacniających podmiotowość badanych i rozwijających ich świadomość społeczną. Nade wszystko jednak, poza dostarczaniem wiedzy o subiektywnym świecie i problemach osób i grup, metoda *Photovoice*, widziana jest jako katalizator zmian wśród społeczności i grup społecznych, które znajdują się w niekorzystnej sytuacji życiowej ze względu na zjawiska wykluczenia i dyskryminacji. Jest więc to metoda z obszaru partycypacyjnych badań w działaniu, stosowana do rozpoznania i wyemancypowania jednostek i społeczności w działaniach wobec różnych problemów zdrowotnych, społecznych, kulturowych, socjalnych czy związanych z dyskryminacją i wykluczeniem w kontekście obywatelstwa, ale także jest to metoda wpływu na rozwiązania społeczne i decyzje polityczne. Pomimo rosnącej popularności na całym świecie metoda *Photovoice* jest słabo znana w Polsce, a pedagogom polskim niemal zupełnie obca. Artykuł przybliży w dużym skrócie sens i obraz *Photovoice* jako metody badania i działania z intencją jej spopularyzowania wśród polskich pedagogów społecznych.

SŁOWA KLUCZOWE: *Photovoice*, badania partycypacyjne w działaniu, partycypacja lokalna, dzieci jako badacze.

A picture is worth a thousand words

Barnard 1921*

Wprowadzenie

Metoda *Photovoice*, znana wcześniej pod nazwą *PhotoNovella* (Wang, Burris 1994), a w polskiej literaturze również jako fotografia uczestnicząca lub autofotografia (Niziołek 2011), jest metodą badań opartą na społecznym partycypacyjnym podejściu do badania oraz, co jest akcentowane przez wielu badaczy, metodą badań typu *action research* (badania w działaniu) (Wang 2006). Użycie fotografii wykracza bowiem w tym przypadku poza tradycyjne, jedynie wspierające, znaczenie ilustrujące. Fotografia jest tu katalizatorem partycypacyjnego procesu badania rzeczywistości społecznej a następnie jej zmiany (Griebling i in. 2013). Carolin Wang, twórczyni metody, określiła ją jako „proces w którym ludzie identyfikują, reprezentują i wzmacniają swoją społeczność oraz katalizują w niej zmiany przez użycie specyficznych technik fotograficznych” (Wang i Burris 1997) i ulokowała ją w kategorii metodologicznej *participatory action research* jako przynoszącą bezpośrednio zmiany, korzyści w życiu społeczności, grupy, jednostek oraz jako badanie, którego sensem jest działanie wobec badanej rzeczywistości. Udział uczestników badania jest głęboko podmiotowy; nie są oni „obiektami”, „wykorzystywanymi” przez badaczy, jak w tradycyjnych paradygmatach badawczych, gdzie badacze zajmowali pozycję „badania i działania dla” lub „w imieniu” (Griebling i in. 2013), ale aktywnymi podmiotami generowania obrazu swojej społeczności (grupy) oraz w następstwie adwokatami i podmiotami zmiany (Wang i in. 1998).

* Jeden obraz jest wart tyle co tysiąc słów (tłumaczenie własne). Za: Griebling i in. 2013.

Metoda *Photovoice* zastosowana została pierwszy raz przez Mary Ann Burris i Caroline C. Wang dla potrzeb prowadzonego w 1992 r. przez Fundację Forda programu wspierającego zdrowie reprodukcyjne oraz rozwój kobiet wiejskich w prowincji Yunnan w Chinach (Wang, Burris 1994; Wang i in. 1998). Uczestnicy projektu fotografowali miejsca, w których żyli oraz środowisko, w którym pracowali i mieszkali. Głównym celem ówczesnego wykorzystania metody była ocena potrzeb kobiet wiejskich, a także umożliwienie im zorganizowania wspólnej dyskusji o ich problemach zdrowotnych, co w rezultacie miało wpłynąć na poprawę warunków życia w społecznościach, z których pochodziły uczestniczki projektu. Wykorzystanie do tego celu fotografii dokumentalnej miało także wzmocnić pozycję kobiety w społeczności poprzez umożliwienie jej wyrażenia emocji dotyczących trudów zmagania się z codziennymi problemami oraz dotarcie do urzędników wyższego szczebla, aby wywrzeć wpływ na kształtowanie polityki prozdrowotnej.

Od tamtej pory *Photovoice* przeszedł liczne modyfikacje, czasem wręcz mutacje, i był stosowany w bardzo różnych okolicznościach, wobec różnych grup społeczności oraz ich problemów. Obecnie popularność metody na całym świecie wyszła poza kręgi akademickie i zaczęto stosować ją na przykład w kontekście ogólnym w celu ukazywania problemów grup i środowisk, także przez prasę zaangażowaną społecznie (Delgado 2015, s. 7).

Photovoice jest metodą, która zdecydowanie zasługuje na upowszechnienie i zainteresowanie wśród pedagogów społecznych¹. Jest bowiem ona adresowana do tych badaczy, których ostatecznym celem jest kreowanie świadomości problemu społecznego oraz bycie katalizatorem zmiany (Griebing i in. 2013). Może więc być szczególnie wartościowa z uwagi na rolę i charakter działania środowiskowego pedagogów społecznych, obejmującego zarówno diagnozy społeczności lub wspólnot, jak i ich rozwój w paradygmacie uruchamiania aktywności „sił środowiska” oraz paradygmacie partycypacji, który przyświeca filozofii społeczeństwa obywatelskiego.

Czym jest *Photovoice*?

Najprościej opisując sens metody, można powiedzieć, iż w ręce uczestników projektu (badawczego czy społecznego) oddawane są aparaty fotograficzne, aby mogli oni utrwalac na fotografiach (dokumentowac) najwazniej-

¹ W Polsce dotychczas metoda *Photovoice* byla wykorzystywana glownie przez wazka grupe socjologow o orientacji jakoosciowej (zob. np. Niziolek 2011; Anchimowicz i in. 2008; Sztop-Rutkowska 2009).

sze aspekty swego życia oraz społeczności, w której żyją oraz sposób odbioru rzeczywistości a także nadawane przez siebie znaczenie różnym sytuacjom życiowym dotyczącym ich indywidualnie lub grup czy społeczności, do których należą. Następnie podczas dyskusji uczestnicy dzielą się komentarzami i krytyczną analizą zdjęć, aby za ich pomocą pokazać indywidualne lub wspólnotowe kwestie (Griebing i in. 2013). Fotografie prezentuje się według konceptu i preferencji uczestników, choć często to badacz wywołuje temat główny. Oni także decydują, którymi obrazami podzielą się z pozostałymi uczestnikami i badaczem (Ralph, Capewell 2014). W dobie współczesnej, ze względu na powszechność dostępu do aparatów fotograficznych, wyposażanie uczestników projektu w sprzęt nie jest warunkiem realizacji metody. Uczestnicy (każdy z nich) rejestrują (fotografują) naturalne lub aranżowane sytuacje i obiekty, które wyrażają ich problemy, sytuację życiową, sposób rozumienia idei czy zjawisk oraz komentują swe fotografie, samodzielnie dokonując wyboru kilku najważniejszych, najtrafniejszych (Delgado 2015, s. 8). Można więc uznać, iż efektem metody jest fotograficzny reportaż społeczny, ponieważ poprzez użycie fotografii uczestnicy dokumentują swoje życie lub warunki w jakich egzystują (Wang i in. 1998). Jednocześnie podkreśla się, iż tworzenie fotografii jest nierozłącznie związane z ich interpretacją przez uczestników. Fotografie same w sobie ze względu na swą wieloznaczność dają zbyt dużą swobodę interpretacyjną, więc komentarz twórcy jest konieczny dla prawidłowego ich odczytania i zrozumienia sensu fotografii (Niziołek 2011). Czasami bowiem, jak pokazuje to praktyka, interpretacja badacza jest krańcowo inna od znaczenia nadanego fotografii przez jej autora.

Podstawowym założeniem *Photovoice* jest uznanie, iż obrazy potrafią wyrażać intencje, poglądy odczucia i sposób odbioru rzeczywistości, ale też problemy i sytuacje doświadczane przez jednostki i grupy. Zakłada się, iż poprzez fotografie osoby potrafią oddać doświadczaną przez siebie rzeczywistość i sposób jej rozumienia lepiej niż za pomocą słownych relacji lub wówczas, gdy takie relacje z różnych powodów są ograniczone lub niemożliwe, jak na przykład przy ograniczeniach komunikacyjnych, kulturowych lub rozwojowych. Jednocześnie zakłada się, iż obrazy (zdjęcia) potrafią uczyć, umożliwiają rozwój samoświadomości i analizę tożsamości indywidualnej czy grupowej i przez to owocować działaniami w społeczności. Są więc elementem badania w działaniu – *action research* (Delgado 2015, s. 5). W metodzie *Photovoice* dzięki tworzeniu fotografii i dyskusjom nad nimi katalizuje się zmiana indywidualna i zmiana społeczności. Poprzez dzielenie się obrazami i dyskusję w grupie uczestnicy rozwijają krytyczną refleksję nad swoją sytuacją i swoimi problemami, następnie rozmawiają o możliwościach działania, często stają się adwokatami zmiany

w społeczności, co oznacza bezpośrednie znaczenie partycypacyjne (Wang i in. 1998; Böök, Mykkänen 2014). Zakłada się w niej, iż fotografie mogą wpływać na kształtowanie polityki lokalnej dotyczącej grup czy społeczności w zakresie rozwiązywania problemów społecznych, zdrowotnych, wykluczenia czy dyskryminacji lokalnych wspólnot (Wang 2006), iż mogą wyrażać znacznie dobitniej wagę doświadczanych problemów i sytuacji życiowej, niż inne sposoby komunikowania społecznego, gdyż stanowią głęboko emocjonalnie oddziaływającą argumentację potrzeby wprowadzenia odpowiednich rozwiązań czy programów.

Photovoice jest efektywnym sposobem ułatwiającym rozpoznanie i definiowanie problemów ludzi. W szczególności metoda preferowana jest w stosunku do badania osób i grup o niskim statusie społecznym i socjalnym, marginalizowanych, wykluczanych, dyskryminowanych (Niziołek 2011), czyli tych, którzy w rzeczywistości mają i odczuwają niewielki wpływ na podejmowane decyzje lokalne i polityczne dotyczące wspólnot i społeczności. Z tego powodu w dotychczasowej praktyce badacze szczególnie stosowali ją wobec dzieci i kobiet, zwłaszcza wiejskich, oraz różnych grup mniejszościowych. Uznaje się też, że poprzez fotografię i dokumentację warunków swojego codziennego życia grupy wykluczone i dyskryminowane mogą efektywniej dotrzeć do decydentów politycznych i zainicjować zmiany mające na celu poprawę jakości życia członków społeczności, którą reprezentują. Uważa się też, iż mogą w ten sposób włączyć się aktywnie i świadomie w proces kształtowania polityki lokalnej i mieć w tym procesie swój udział, partycypować w nim (Wang, Burris 1997). Z tego powodu *Photovoice* widziana jest także jako metoda rozwoju partycypacji społecznej.

W *Photovoice* zakłada się, że fotografie potrafią zarówno uczyć jej uczestników i rozwijać ich aktywność, podmiotowość i partycypację, jak też wpływać na kształtowanie polityki w danej społeczności, na rozwiązania spraw społecznych na danym terenie czy środowisku lokalnym a nawet na poziomie ogólniejszym. Z tego powodu zabiega się, aby w projektach uczestniczyli członkowie lokalnych społeczności lub grup, którzy w efekcie procesu tworzenia fotografii ukazywać i przekazywać będą trudności i problemy, z jakimi zmagają się jednostki, dana grupa czy cała społeczność. W metodyce działania w ramach projektów *Photovoice* w tym celu właśnie zmierza się do skłonienia decydentów politycznych i inne lokalnie wpływowe osoby (artystów, lekarzy, dziennikarzy, celebrytów, prezesów i zarządzających) do udziału w prezentacji powstałych fotografii (na wystawach czy przez upowszechniane reportaże wizualne a czasami poprzez rozprowadzane fotoalbumy) oraz do rozmów z ich twórcami. W konsekwencji *Photovoice* jako sposób ukazania problemów (jednostkowych, całej społeczności lokalnej lub jej grup) może pomóc w zmianie

sytuacji, w perspektywie interwencji indywidualnej, może też wpływać na tworzenie właściwych rozwiązań w ramach polityki lokalnej (Wang 1999).

Photovoice jest więc nie tylko metodą badawczą, ale przede wszystkim procesem zakładającym współpracę członków wspólnoty i pomoc ludziom, których problemy są często pomijane i których głos w przestrzeni publicznej zwykle nie ma znaczenia. Dzięki fotografii mają oni możliwość refleksji nad własnymi pozytywnymi i negatywnymi doświadczeniami związanymi z warunkami życia w danej wspólnocie, grupie, społeczności. W szerszej perspektywie może to zachęcić osoby znajdujące się w trudnym położeniu do krytycznego i świadomego myślenia i lepszego zrozumienia sytuacji w jakiej się znajdują oraz następnie do aktywnego podmiotowego działania i doprowadzenia do korzystnych dla nich zmian politycznych i poprawy warunków ich bytu (Wang, Burris 1997).

Obecnie *Photovoice* traktowany jest jako metoda badawcza oraz jako narzędzie rozwoju partycypacji i emancypacji społecznej oraz społecznego wzmocnienia (*empowerment*). W większości metoda jest stosowana w sensie zbiorowym (wobec grupy lub społeczności) dla poznania i pobudzenia działania społecznego czy emancypacyjnego a ważnym jej elementem jest wspólna dyskusja uczestników, by poprzez dialog doprowadzić do wygenerowania tematów, do wyklarowania się znaczeń grupowych oraz wytworzenia wizji możliwych działań (Wang i in. 1998). Spotykane są też jednak udane próby wykorzystania *Photovoice* w kontekście indywidualnym (np. Ralph, Capewell 2014).

Podłoże teoretyczne i metodologiczne aspekty Photovoice

Filozoficzne podłoże metody *Photovoice* związane jest z ideami Paulo Freirego (1970), który podkreślał, iż użycie obrazów i fotografii pomaga ludziom krytycznie rozważać własną sytuację oraz nauczyć innych ją rozumieć (Wallerstein, Bernstein 1998; Böök, Mykkänen 2014). W tym sensie model wzmacniającej edukacji społecznej (*empowerment education*) Freirego oraz jego edukacja dla krytycznej świadomości (*education for critical consciousness*) stanowią konceptualne podłoże metody (Wang, Burris 1994). Freire uważał, iż uczestnictwo ludzi w działaniach grupowych i próba dialogu z nimi na tematy związane z problemami ich społeczności, umożliwi osiągnięcie przez nich umiejętności krytycznej analizy swojej sytuacji oraz, w następstwie, rozwinięcie kompetencji emancypacyjno-partycypacyjnych potrzebnych do zmiany swojej sytuacji. To daje ludziom faktyczną możliwość kształtowania własnego życia oraz rozwijanie podmiotowej orientacji życiowej i krytycznych ustosunkowań

do opresyjnych (często) warunków kulturowych, społecznych lub ekonomicznych (Wang, Burris 1997; zob. Freire 2000).

Istotną dla teoretycznych podstaw metody *Photovoice* jest też teoria feminizmu. Często bowiem badanymi grupami wykluczonych lub dyskryminowanych są kobiety; ich wzmocnienie na pozycjach społecznych poprzez aktywny udział, jako uczestniczek badania ich rzeczywistości, jest bardzo ważnym walorem *Photovoice* (Wang i Burris 1994).

Od strony metodologicznej *Photovoice* opiera się na nurcie metodologicznym związanym z fotografią dokumentalną, a dokładniej fotografią społeczności (*community photography* – Böök, Mykkänen 2014), oraz formy określanej jako fotograficzny reportaż społeczny, którego główną domeną jest wizualne dokumentowanie poważnych problemów społecznych, takich jak: przemoc, ubóstwo, dyskryminacja, upokorzenia (Böök, Mykkänen 2014; zob. też Sztompka 2005, s. 25–32).

Klasyczne zastosowanie metody *Photovoice* zakłada realizację trzech głównych celów (Wang, Burris 1997):

- umożliwienie ludziom udokumentowania i odzwierciedlenia za pomocą fotografii zarówno obaw i problemów, jak również mocnych stron ich lokalnych społeczności lub grup;
- promocję krytycznego dialogu i wiedzy dotyczącej ważnych dla danej społeczności kwestii, poprzez wspólną dyskusję w grupach na tematy prezentowane na fotografiach;
- dotarcie z problemami społeczności do decydentów politycznych.

Z kolei zdaniem Melvina Delgado (2015, s. 79), *Photovoice* realizuje siedem wartości istotnych dla jakości społeczności, które są za pomocą tej metody wprowadzane w społeczność. Należą do nich: wzmocnienie, partycypacja, kreowanie liderów społecznych, inwestowanie społeczne, wykorzystanie wiedzy lokalnej i samoświadomości, społeczna i ekonomiczna sprawiedliwość oraz rozwój kompetencji kulturowych i kulturowej wrażliwość.

Co do kwestii metodycznych, Caroline Wang (2006) zakłada dziewięciostopniową strategię realizacji metody *Photovoice* zmierzającą do perswazji czy wymuszenia decyzji politycznych. Jej zdaniem na początku należy wybrać grupę odbiorców docelowych, do których dotrą wykonywane fotografie. Powinny to być przede wszystkim osoby, które dysponują wystarczającymi środkami prawnodecyzyjnymi do wprowadzania zmian korzystnych dla danej społeczności (np. decydenci polityczni różnego szczebla), osoby cieszące się uznanym autorytetem (np. lekarze, naukowcy i liderzy środowisk społecznych) oraz osoby wpływowe (np. dziennikarze i przedsiębiorcy). Kolejny etap, mogący funkcjonować zamiennie z etapem wspomnianym uprzednio, zakła-

da rekrutację uczestników projektu – reprezentantów grup będących w trudnej sytuacji życiowej, np. sierot, bezdomnych, dzieci biednych lub np. zmuszanych do pracy lub prostytucji, osób niepełnosprawnych, członków mniejszości rasowych, etnicznych, językowych, religijnych, kulturowych, osób dyskryminowanych ze względu na przynależność społeczną lub mieszkańców terenów wiejskich. Jak sugeruje Wang (2006), najlepiej, gdy grupa docelowa składa się z około siedmiu do dziesięciu osób. Uczestnicy do projektu mogą trafić między innymi za pośrednictwem szkół i organizacji pracujących z dziećmi i młodzieżą, domów dziecka i schronisk dla osób bezdomnych, ośrodków zdrowia i instytucji świadczących opiekę zdrowotną, kościołów lub grup wspólnotowych. Następnie powinni oni zostać zapoznani z warsztatowo-metodycznymi aspektami *Photovoice*. Etap ten obejmuje zarówno teoretyczną dyskusję nad głównymi celami metody, jak również dyskusję nad etyką badania oraz wykorzystaniem fotografii jako potężnego narzędzia pomagającego upublicznić problemy i potrzeby lokalnych społeczności. Istotnym elementem projektu *Photovoice*, jest uzyskanie zgody osób, które będą fotografowane – należy pamiętać, aby poinformować te osoby, w jaki sposób i przez kogo zostaną użyte wykonywane zdjęcia, a w przypadku osób niepełnoletnich – uzyskać dodatkowo zgodę opiekuna prawnego. Kolejnym krokiem jest przedstawienie uczestnikom badania wstępnej tematyki, jakiej dotyczyć będą wykonywane przez nich fotografie. Uczestnicy także sami mogą zdecydować, jakie kwestie znajdą odzwierciedlenie w tworzonych przez nich fotografiach. Możliwe jest też wyznaczenie tematów przewodnich, na których uczestnicy powinni się skupić. Zwykle ważne jest, aby uczestnicy w kolejnym etapie realizacji przedsięwzięcia otrzymali od koordynatorów sprzęt fotograficzny i zostali poinstruowani, w jaki sposób go wykorzystywać, choć obecnie ten etap postępowania nie jest bezwzględnie konieczny. W dalszej części projektu należy przeznaczyć odpowiedni czas na wykonanie zdjęć i analizę prezentowanego tematu. Efektem powinna być wspólna dyskusja i omówieniem przygotowanych fotografii. Wang (2006) zwraca uwagę, aby uczestnicy spotkania ewaluacyjnego, poprzez dyskusję nad własnymi fotografiami, docelowo odpowiedzieli na następujące pytania:

- *Co widzisz na fotografii?*
- *Co tu się naprawdę dzieje?*
- *W jaki sposób odnosi się to do naszej codzienności?*
- *Dlaczego ta sytuacja lub problem ma miejsce?*
- *Co nam daje zrozumienie tej kwestii, jak nas to wzmacnia?*
- *Co możemy z tym zrobić?*

Griebing i współautorzy (2013) zwracają uwagę, iż dyskusja grupowa nad wyselekcjonowanymi przez uczestników zdjęciami może przebiegać także według nieco innego schematu:

- Opisz swoje zdjęcie.
- Co się dzieje na Twoim zdjęciu?
- Dlaczego to sfotografowałeś?
- Co to zdjęcie mówi o Twoim życiu?
- Jak to zdjęcie może pomóc nam w poprawie naszego życia w odniesieniu do naszych problemów?

Spotkanie, na którym uczestnicy omawiają wykonane zdjęcia powinno być organizowane na zakończenie każdej sesji fotograficznej, a liczba sesji zdjęciowych powinna zależeć od indywidualnych potrzeb określonych przez koordynatorów projektu. Podsumowaniem takich spotkań jest zazwyczaj prezentacja wykonanych fotografii, np. na wystawie lub stworzenie i przekazanie albumu zdjęciowego osobom mogącym zainicjować pozytywne zmiany dla lokalnej społeczności.

Zdaniem Griebing i jej współpracowników (2013) przedstawiane przez Caroline Wang etapy metody można zsumować w pięć głównych kategorii metodologicznych procesu badania:

1. Identyfikacja zagadnienia lub kwestii proponowanej do fotografowania.
2. Trening uczestników w zakresie fotografowania.
3. Krytyczno-refleksyjna dyskusja nad wybranymi zdjęciami.
4. Konstrukcja wspólnej historii lub doświadczeń uczestników.
5. Przekazanie/pdzielenie się reportażem z decydentami.

Ukazana metodyka sposobu realizacji *Photovoice* uwidacznia zasadniczy cel tej metody jakim jest zmiana społeczna. Oddając aparaty fotograficzne w ręce osób, reprezentantów wspólnot, grup, społeczności znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej lub doświadczających jakichś specyficznych problemów, umożliwia się im stymulację pozytywnych zmian oraz aktywny udział w kształtowaniu życia własnej społeczności oraz polityki z pozycji podmiotowej – partycypacyjnej (Wang, Burris 1997). Wykorzystując obrazy, które przedstawiają zwykłą, ludzką codzienność omawiana metoda, jako niezwykle efektywny sposób edukacji społecznej, stwarza okazje do refleksji i krytycznego myślenia uczestnikom metody (Carlson i in. 2006), w następstwie tego służyć może ona jako narzędzie propagujące zmiany w społeczności lub indywidualne – zmiany zdrowotne, socjalne, społeczne, kulturowe. Może też pomagać rozwiązywać różne problemy lokalnych społeczności. Pokazują to liczne przykłady zastosowania *Photovoice* na całym świecie.

Photovoice jako metoda badania oraz rozwoju podmiotowości i partycypacji – wybrane przykłady

Photovoice jest bardzo elastyczną metodą badawczą (Wang, Burris 1997) i może z łatwością zostać zaadaptowana do różnych celów. Obecnie występuje kilka zbliżonych do siebie odmian tej metody: klasyczny *photovoice*, autofotografia i fotografia społeczności (*community photography*) (Griebling i in. 2013).

Zastosowanie metody *Photovoice* przez badaczy na świecie ma kontekst nie tylko interdyscyplinarny, dotyczący różnych rodzajowo problemów, w tym: zdrowotnych, kulturowych, społeczno-religijnych, etnicznych, społecznych, udziału obywatelskiego, dyskryminacji społecznej i wielu innych, ale także wielopodmiotowy, gdyż obejmowane nią społeczności czy grupy mają bardzo zróżnicowany profil. Często badania prowadzone są z dziećmi i młodzieżą, z kobietami, z członkami wspólnot dyskryminowanych czy wykluczonych, z osobami niepełnosprawnymi i ich rodzinami, z osobami o specyficznych problemach zdrowia psychicznego. Przykłady badań metodą *Photovoice* pokazały jej wysoką wartość w poznaniu wielu grup i różnych problemów, jakie ich dotyczą (Griebling i in. 2013). Wykorzystywano ją między innymi do poznania codziennych doświadczeń dzieci zamieszkujących ubogie dzielnice Los Angeles (Clark-Ibanez 2007), problemów małoletnich pracowników w sektorze usług (Bolton i in. 2001), doświadczania życia przez dzieci sieroce zarażone wirusem HIV w Ugandzie (Fournier i in. 2014), zagrożeń doświadczanych przez bezdomne dzieci w Waszyngtonie (<http://www.shooting-back.org>) czy funkcjonowania dzieci zamieszkujących dzielnice „czerwonych latarni” (Kids with Cameras, <http://orgs.tigweb.org/kids-with-cameras>). *Photovoice* wykorzystano także do badania codziennego życia rodzinnego dzieci (Rönkä, Korvela 2009; Böök, Mykkänen 2014) oraz problemów zdrowia dzieci w kontekście rodziny (Wang, Pies 2004). Zastosowano ją w projekcie dotyczącym sposobu spostrzegania i doświadczania środowiska miejskiego przez imigrantów i uchodźców w Wielkiej Brytanii (Finney, Rishbeth 2006), w projekcie dotyczącym doświadczeń ulicznych bezdomnych w Bostonie (Miller 2006) czy w projekcie diagnostyczno-edukacyjnym dotyczącym otyłych nastolatków w Nowym Jorku, mającym na celu podnieść ich świadomości w zakresie potrzeby aktywności fizycznej (Oss i in. 2014). *Photovoice* zastosowano także w projekcie pt. *Nasze Zdjęcia Nasze Głosy* (ang. *Our Photos Our Voices*) w Winnipeg w *The Clubhouse of Winnipeg*, która jest organizacją społeczną, zajmującą się pomocą osobom borykającym się

z chorobami psychicznymi (Clements 2012). W ramach projektu fotografowano życie codzienne w placówce, a stworzone w ten sposób materiały zostały wykorzystane w dyskusji nad problemem powrotu do zdrowia po przebytej chorobie psychicznej.

W sposób intencjonalnie partycypacyjno-emancypacyjny *Photovoice* był stosowany między innymi przez Darlene Clover (2006) w dwóch projektach w Kanadzie, wśród kobiet i dzieci z zagrożonych środowisk w celu identyfikacji ich potencjału do zmiany swojej sytuacji oraz ich zaktywizowania i upodmiotowienia. W jednym z nich grupa dzieci bezdomnych fotografowała swoje codzienne otoczenie i swoje doświadczenia, a następnie ich zdjęcia upubliczniono, co wzbudziło społeczną refleksję nad problemem bezdomnych dzieci i dyskusję na ten temat oraz dyskusję o możliwościach zmiany polityki w zakresie bezdomności. W drugim projekcie kobiety z poważnymi problemami socjalnymi i zdrowotnymi ilustrowały swoją sytuację życiową, co znacząco wpłynęło na nie same, wzmacniając je i rozwijając ich poczucie podmiotowości i konstruktywną aktywność na rzecz zmiany swej sytuacji (za: Niziołek 2011). Podobnie jako narzędzie rozwoju aktywności społeczności i odpowiedzialności za własną społeczność, metodę *Photovoice* zastosowano w projekcie Indlovu w Monwabisi Park w Cape Town w Afryce, w którym terenem działania było peryferyjne ubogie osiedle slumsów (<http://wp.wpi.edu/capetown/files/2009/12/WPI-CTPC-Communications-2009-Executive-Summary2.pdf>).

Rosnąca popularność metody doprowadziła do powstania rozbudowanego zaplecza metodycznego dla realizacji projektów opartych na *Photovoice* (zob. www.photovoice.org), jak też stron internetowych prezentujących zrealizowane projekty (np. www.thephotoessay.com)

W Polsce miały już miejsce udane próby użycia *Photovoice*, głównie przez socjologów jakościowych, między innymi w celu poznania życia dzieci w zubożałych popegeerowskich wsiach, których twórcami zdjęć były dzieci (<http://fototekst.pl/swiat-fotografie-dzieci-z-jasionki-i-krzywej/>). Innym przykładem były badania tożsamości studentów polskich w Grodnie, w którym uczestnicy wytwarzali obrazy wokół pytania „Co oznacza dla mnie być Polakiem” (Sztóp-Rutkowska 2009). Ciekawy projekt wykorzystujący fotografię uczestniczącą, pt. *Co nas łączy, co nas różni? Białystok i jego mieszkańcy w oczach obcokrajowców* zrealizowano w Białymstoku (Anchimowicz i in. 2008). Kolejnym przykładem użycia tej metody był zrealizowany w Polsce i Kanadzie projekt *Most nad oceanem; bridging the distance* (Hlebowicz 2007) oraz projekt dotyczący integracji dzieci polskich i czeczeńskich *Nasz świat w 36 klatkach* zrealizowany przez badaczy w Białymstoku (za: Niziołek 2011).

Zakończenie

– zachęta dla pedagogów. Korzyści z wykorzystania *Photovoice*

Photovoice ma wiele zalet – i tych w wymiarze badawczym, i tych o znaczeniu partycypacyjnym. Dziwi więc małe, jak dotychczas, zainteresowanie metodą wśród polskich badaczy. Jak wskazano wcześniej, w Polsce była ona dotychczas wykorzystywana przez nieliczne grono socjologów, a wśród pedagogów metoda ta jest praktycznie nieznaną. Tymczasem jej użytkowanie może być szczególnie interesujące dla pedagogów społecznych i nieść wiele korzyści w zakresie tak efektów badań, jak i działania w zakresie społecznym i środowiskowym.

Wśród zalet zastosowania *Photovoice* Burris i Wang (1997) wymieniają między innymi to, iż wykorzystanie potężnego narzędzia, jakim jest fotografia oddana w ręce zwykłych ludzi, tj. nieprofesjonalnych fotografów i „niebadaczy”, stwarza możliwość uchwycenia obrazów, miejsc, chwil czy znaczeń, które w inny sposób nigdy nie miałyby szansy powstać oraz nigdy nie stałyby się udziałem badaczy. Fotografie te niejednokrotnie oddają detale życia społecznego lub sytuacji życiowej osób w sposób unikatowo autentyczny. Często tylko tą drogą możliwe jest uchwycenie tego, co naprawdę dzieje się w społeczności, w grupie, w życiu jednostki. Fotografie pozwalają „dotknąć” tego, co jest „nienamacalne”, np. nierówność, konflikt (Böök, Mykkänen 2014). W ten sposób realia codziennego życia ludzi zmagających się z problemami mogą być doświadczane przez badaczy ale także mają szansę być dostrzeżone przez osoby mogące inicjować zmiany społeczne i podejmujące decyzje polityczne. Na ten aspekt zwraca uwagę Katarzyna Niziołek (2011) opisując zalety metody. Wymienia wśród nich między innymi to, że pozwala ona dotrzeć do subiektywnych definicji rzeczywistości, do wiedzy potocznej konstytuującej świat badanych – uczestników. To umożliwia przyjrzenie się temu światu z pozycji *insidera* i daje lepszy wgląd i obraz, często niemożliwy do zobaczenia innymi metodami. Co więcej, fotografowanie będące dzisiaj powszechnie spotykaną aktywnością nie wywołuje już specjalnego zainteresowania, powoduje że ludzie zachowują się często naturalnie. To podnosi autentyczność rejestrowanego świata, zwłaszcza jeśli fotografującym jest „jeden ze swoich”.

Kolejna zaleta *Photovoice* polega na tym, iż kreacja fotografii i sens ich tworzenia stymuluje zaangażowanie emocjonalne uczestników projektu, stwarzając im możliwość opowiadania historii i dzielenia się ważnymi dla nich kwestiami. To wzmacnia w nich poczucie odpowiedzialności za rzeczywistość, w której żyją i pomaga kreować wizje pożądaných zmian (Carlson i in. 2006).

Te wizje i pomysły mogą następnie być przekazywane w formie obrazów tym, którzy mogą przyczynić się do ich realizacji.

Ponadto, jak wskazuje Niziołek (2011), metoda ta wzmacnia pozycję uczestnika (badanego i jednocześnie badacza) – poprzez jego aktywny udział w badaniu staje się on za nie odpowiedzialny. W metodzie *Photovoice* uczestnik projektu sam decyduje co i w jaki sposób chce przekazać na temat swojego życia i rozumienia swojego świata. Jego pozycja w badaniu jest podmiotowa, inaczej niż w technikach, w których badany jest biernym informatorem lub obserwowanym. Uczestniczenie w projekcie już samo w sobie jest często widziane jako narzędzie wzmocnienia (*tool of empowerment*). Wyraźnie zwraca na to uwagę Melvin Delgado (2015, s. 77) omawiając wykorzystanie i zalety *Photovoice* w stosunku do młodych ludzi jako metodę badawczą oraz rozwijającą partycypację dzieci i młodzieży.

Photovoice jest metodą szczególnie przydatną w badaniu wspólnot zamkniętych lub z jakichś powodów niedostępnych badaczowi, np. ze względu na swoją specyfikę, ekskluzywność społeczną, kulturową, religijną lub wiekową. Pozwala też uchwycić doświadczenia i znaczenia, jeśli badani z różnych powodów nie potrafią lub nie mogą komunikować werbalnie swoich światów i doznań. Przykładem są dzieci i młodzież, w stosunku do których *nota bene* stosowanie *Photovoice* stale zyskuje na popularności (Böök, Mykkänen 2014), czy też wykorzystanie tej metody do zrozumienia problemów osób chorych psychicznie, do których innym (w tym terapeutom) nierzadko trudno jest dorzeć w sposób bezpośredni, np. podczas rozmowy (Clements 2012).

Photovoice jest niezwykle motywującym i rozbudzającym kreatywność sposobem badania, stwarzającym szansę spojrzenia na rzeczywistość z zupełnie innej niż dotychczas perspektywy oraz zachęcającym do wspólnej pracy i dyskusji badaczy i członków społeczności nad problemami społeczności. To sprawia, że jako metoda wykorzystywana w diagnozie i edukacji społecznej, nie tylko bardziej autentycznie ukazuje rzeczywistość, ale też uwrażliwia na potrzeby drugiego człowieka, tym samym rozwijając moralność i odpowiedzialność za drugiego i za wspólnotę, ale także pomaga w lepszym zrozumieniu świata.

Wydaje się, że profil i możliwości zastosowań metody *Photovoice* zależą wyłącznie od pomysłów osób, które chcą zaangażować się w rozwój projektów badawczo-społecznych, w których szczególny nacisk kładzie się na współpracę członków społeczności i ich partycypację w kreowaniu zmiany.

Literatura

- Anchimowicz M., Muras K., Niziołek K., Olesiewicz R., Sokołowski M. (2008), *Co nas łączy, co nas różni? Białystok i jego mieszkańcy w oczach obcokrajowców*, Białystok.
- Bolton A., Pole Ch., Mizen P. (2001), *Picture this: researching child workers*, „Sociology”, 35(2), s. 501–518.
- Böök M.L., Mykkänen J. (2014), *Photo-narrative processes with children and young people*, “International Journal of Child, Youth, and Family Studies”, 5(4.1), s. 611–628.
- Carlson E.D., Engebretson J., Chamberlain R.M. (2006), *Photovoice as a Social Process of Critical Consciousness*, “Qualitative Health Research”, 16, s. 836–852.
- Clark-Ibanez M. (2007), *Inner-city children in sharper focus. Sociology of childhood and photoelicitation interviews*, [w:] *Visual research methods: Image, society and representation*, Stanczak G.C. (red.), Los Angeles, s. 167–196.
- Clements K. (2012), *Participatory action research and photovoice in a psychiatric nursing/clubhouse collaboration exploring recovery narrative*, “Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing”, 19(9), s. 785–91.
- Delgado M. (2015), *Urban youth and Photovoice; Visual ethnography in action*, Oxford University Press, Oxford.
- Finney N., Rishbeth (2006), *Novelty and nostalgia in urban greenspace refugee perspective*, “Journal of Economic and Social Geography”, 97(3), s. 281–295.
- Fournier B., Bridge A., Kennedy A., Alibhai A., Konde-Lule J. (2014), *Hear our voices: a Photovoice project with children who are orphaned and living with HIV in Uganda group home*, “Children and Youth Services Review”, 45, October, s. 55–63.
- Freire P. (2000), *Pedagogy of the oppressed, 30 Anniversary Edition*, Continuum Publishing, New York–London.
- Griebing S., Vaughn L., Howell B., Ramstetter C., Dole D. (2013), *From passive to active voice: Using photography as a catalyst for social action*, “International Journal of Humanities and Social Science”, Vol. 3, nr 2, s. 16–28.
- Oss K., Leung M., Buckley J., Wilson-Taylor M. (2014), *Voices through cameras: Learning about the experience of minority government – insured overweight and obese New York City adolescents using photovoice*, “Journal of Communication in Healthcare”, 7(4), s. 262–271.
- Ralph S., Capewell C. (2014), *A real voice in research for disabled people and their families*, [w:] *Rodzicielstwo w obliczu niepełnosprawności i zaniedbania*, Brągiel J., Górnicka B. (red.), Uniwersytet Opolski, Opole, s. 47–62.
- Rönkä A., Korvela P. (2009), *Everyday family life: Dimensions, approaches, and current challenges*, “Journal of Family Theory & Review”, 1(2), p. 87–102.
- Sztompka P. (2005), *Sociologia wizualna*, PWN, Warszawa.
- Sztop-Rutkowska K. (2009), *Co oznacza dla mnie być Polakiem? Zastosowanie fotografii uczestniczącej w badaniach nad tożsamością narodową*, [w:] *Kapitały społeczne i kulturowe miast środkowoeuropejskich i wschodnioeuropejskich pograniczy*, Abłazewicz-Górnicka U. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Wang C., Burris M.A. (1994), *Empowerment through Photo Novella: Portraits of Participation*, “Health Education & Behavior”, 21(2), s. 171–186.
- Wang C., Burris M.A. (1997), *Photovoice: Concept, Methodology, and Use for Participatory Needs Assessment*, “Health Education & Behavior”, 24(3), s. 369–387.

- Wang C. (1999), *Photovoice: A Participatory Action Research Strategy Applied to Women's Health*, "Journal of Women's Health", 8(2), s. 185–192.
- Wang C., Yi W.K., Tao, Z.W., Carovano K. (1998), *Photovoice as a participatory health promotion strategy*, "Health Promotion International", 13(1), s. 75–86.
- Wang C. (2006), *Youth Participation in Photovoice as a Strategy for Community Change*, "Journal of Community Practice", 14(1–2), s. 147–161.
- Wang C., Pies C. (2004), *Family, maternal and child health through photovoice*, "Maternal and Child Health", 8(2), s. 95–102.
- Wallerstein N., Bernstein E. (1998), *Empowerment Education: Freire's Ideas Adapted to Health Education*, "Health Education & Behaviour", 15(4), p. 379–394.

Źródła internetowe

- Hlebowicz B. (2007), *Most nad oceanem; bridging the distance*, http://www.tipi.pl/tawacin/t79/t79_most.pdf (data pobrania: 19.02.2016).
- Kids with Cameras*, <http://orgs.tigweb.org/kids-with-cameras> (data pobrania: 20.02.2016).
- Nizołek K. (2011), *Fotografia uczestnicząca. Od jakościowych badań światów społecznych do interwencji socjologicznej*, "Qualitative Sociology Review", t. VII, nr 1, http://www.qualitativesociologyreview.or/PL/archive_pl.php (data pobrania: 20.12.2015).
- PhotoVoice <http://www.photovoice.org> (data pobrania: 20.02.2016).